

HET "TOLERANTIE" EDIKT VAN JOZEF II EN DE GEVOLGEN
VOOR DE PROTESTANTSE GEMEENSCHAP TE OOSTENDE

door Alfons LAUREYS

In een artikel in "De Plate" van 1 maart 87 p. 95 en 96 verwijst E. SMISSAERT naar het artikel van Prof. Dr. Hugh Robert BOUDIN, rector van de Universitaire Protestantse Theologische Faculteit, Brussel, : "L'Edit de Tolérance et ses implications pour la Communauté protestante d'Ostende", in "La Tolérance civile", Actes du Colloque de Mons, Editions de l'Université de Bruxelles, 1982.

Keizer Jozef II, op rondreis in de Nederlanden van 31 mei tot 27 juli 1781, had een zekere belangstelling voor de vrije uitoefening van de protestantse eredienst in Oostende (zie E. HUBERT, *Le Voyage de l'Empereur Joseph II dans les Pays-Bas*, Bruxelles 1900). Op 11 juni 1781, s'avonds kwam hij te Oostende aan, komende van Nieuwpoort, en bleef hier tot 13 juni (zie Dr. E.M. BRAEKMAN, *Joseph II et les protestants belges*, in : "Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgisch Protestantisme" - vierde reeks - zesde aflevering, p. 325, 328, 329; Brussel 1963). De konsul van Groot-Brittannië, Sir John PETER, gaf hem de vraag door van de protestantse gemeenschap, voor het oprichten van een gebouw voor de eredienst en het bekomen van een vast predikant. Voordien werd de eredienst gehouden in het Antwerps gebouw van de Hanse, door een aalmoezenier, betaald door de Staten Generaal van de Nederlanden (zie E. HUBERT, *Etude sur la condition des Protestants en Belgique depuis Charles Quint jusqu'à Joseph II*, Bruxelles 1882). Sir John PETER suggereerde om ondertussen al de erediensten te laten doorgaan in zijn eigen woning (zie bovenstaand a.w. van E. HUBERT). De protestantse gemeenschap van Oostende zal uit 15 tot 20 families bestaan hebben, waarvan de meesten engelstalig waren en van Britse nationaliteit (zie a.w. BRAEKMAN). De keizer luisterde minzaam en beloofde een beslissing te nemen (zie de briefwisseling van Sir PETER met STORMONT, Public Record Office, London (P.R.O), Foreign Office ik vat nu verder het artikel van Dr. BOUDIN samen).

Dank zij de financiële steun van de protestanten en de woning van Sir John konden de erediensten al dadelijk doorgaan. Immers uit Wenen waren berichten gekomen dat de keizer wenste dat in zijn hele rijk, al zijn protestantse onderdanen over volledige vrijheid moesten beschikken, met uitzondering echter van de publieke eredienst. (Zie PETER STORMONT). Oostende was vrijhaven geworden vanaf de dag van de aankomst van de keizer en zou dus heel wat protestantse, vooral Britse, handelaars aantrekken. Tijdens het keizerlijk bezoek te Brussel, waar hij in de nacht van 23 juni 1781 aankwam, kwam de kwestie van de Oostendse protestanten nog eens ter sprake in de Acta van de "Conseil Privé", artikel 16, over de tolerantie tegenover de protestanten, waarin de keizer vroeg "of men niet wat minder strenge principes zou kunnen uitvaardigen op het artikel van de religie, teneinde de protestanten de vrije uitoefening van hun godsdienst te geven, wat vooral nodig schijnt voor Oostende, waar de Engelse konsul hem gesproken had en waar vooral, sinds de vestiging van de vrijhaven, men moest verwachten, en zelfs hopen, dat veel protestanten er zich zouden komen vestigen" (zie E. HUBERT a.w.). Verder wordt gezegd dat men reacties verwacht van de bisschoppen, ... maar er zijn al protestanten in verschillende steden, ... zelfs in verschillende dorpen zijn er protestantse families die hun godsdienstige

plichten uitoefenen... et que feu Sa Majesté avoit ordonné ou autorisé à leur égard le principe de la tolérance et de la dissimulation : qu'à Ostende nommément, il paroissoit y avoir matière à procurer quelques secours aux Protestants, mais que ce ne pouvoit certainement pas être un culte public, et que surtout il seroit dangereux de permettre dans la maison du Consul d'Angleterre, comme il l'avoit demandé, l'exercice du culte, même privé : les consuls pouvant abuser de pareille chose, et étant toujours tenté de s'attribuer un caractère public, prétention dont ils pourroient abuser en différens sens. Qu'au reste la question venoit d'être touchée récemment dans la correspondance avec le chancelier du Cour et d'Etat, par le canal duquel l'affaire seroit portée d'ailleurs à la Souveraine décision de Sa Majesté (E. HUBERT a.w.).

Ondans de terughoudendheid van zijn kanselarij, zette Jozef II toch door en kon het "Toleranzpatent" van oktober 1781 verschijnen. Er verliepen echter 2 jaar na de publicatie van het eerste tolerantiedecreet door de Generale Gouverneur van de Oostenrijkse Nederlanden voordat de Oostendse protestanten maatregelen namen om gebruik te maken van deze nieuwe burgerlijke tolerantie. De tekst van deze onderrichtingen geven zeker geen volledige vrijheid aan de protestanten, noch een gelijkschakeling met de Katholieke godsdienst (zie : Recueil des Ordonnances des Pays-Bas autrichiens, Troisième Série 177-1794, Tome XII contenant les Ordonnances du 10 janvier 1781 au 23 décembre 1786, Bruxelles, 1910, pp. 88-90) : "...quoique l'Empereur soit dans la ferme intention de protéger et de soutenir invariablement notre sainte religion catholique. Sa Majesté a jugé néanmoins qu'il étoit de sa chaité d'étendre à l'égard des personnes comprises sous la dénomination de protestant, les effets de la tolérance civile...". De Katholieke eredienst blijft "La Dominante" en er worden restricties uitgevaardigd over de uitoefening van de protestantse eredienst en de bouw van gebedshuizen (zie ook decreet uitgegeven te Brussel op 15 dec 1781 en 1 mei 1782).

Eens de beslissing genomen, gaan de dingen in een stroomversnelling waarbij de magistratuur van Oostende zelf betrokken wordt. Een eerste vergadering heeft plaats op 18 dec 1783, in het Engels hotel voor de officiële oprichting van de protestantse gemeenschap en de beroeping tot predikant van John TREVOR, dokter in de theologie werkzaam in de parochie van Otterhampton in Somerset. Binnen de week worden vijf bestuursleden gekozen met George DYER als president. Als gebedshuis werd de protestantse kapel gekozen die voordien gebruikt werd door het Brits garnizoen van het regiment van liniers.

"Op den 18 December wierd'er eene By een komst gehouden door de Gereformeerde tot Inschryving om eenen Tempel te bouwen voor hunnen Godsdienst binnen Oostende, ingevolge Zyne Kyzerlyke Majesteyts toestemming op het point van Tolerantie, wanneer ontrent tachtig Persoonen hun aldaer lieten vinden, zommige inschryvende voor honderd vyftig en zommige voor dry honderd Guldens, t'saemen uytbrengende over de tien duyzend Guldens." (Nauwkeurige Beschryving der oude en beroemde zee-stad Oostende, Jacobus BOWENS, tweede deel, p. 220, Brugge, 1792).

De eerste eredienst werd gevierd op zondag 11 januari. Op 8 januari hadden de protestanten een verzoekschrift gericht tot de Oostendse magistratuur waarbij ze mededeelden dat ze een predikant gekozen hadden en dat een gebouw in de Sint-Franciscus-

straat als gebedshuis diende in afwachting van de toelating tot de bouw van een kapel overeenkomstig het decreet van 17 oktober (voor de tekst van dit verzoekschrift zie "J. DE SMET, Le Culte protestant à Ostende en 1784 dans "Annales de la Société d'Emulation de Bruges", t. LXXX, 1937, pp. 145-150).

"Die van den gereformeerden Godsdienst hunnen Minister aenveerd hebbende, Trevor genaemd, huurden een groot Pak-huys, gelegen over het Schippers-huys in S. Franciscus-straet, het welk zy behoorlyk lieten opschikken, en daer in eerst hunnen Dienst verrigten op den 11 January 1784, en op den 18 doopte hunnen Minister daer in het eerste Kind". (a.w. BOWENS, p. 220).

Op 9 januari vroeg de ijverige magistraat A. DE GRYSERRE om het aantal familie's te precieseren die de uitvoering van de eredienst vroegen. Het consistorie overhandigde dadelijk een lijst van 113 protestanten en op een buitengewone vergadering van de magistratuur van Oostende werd een officiële toelating tot uitoefening van de protestantse eredienst gegeven. Er werd aan herinnerd dat de bouw van de kapel in overeenstemming moest zijn met het artikel 3 van het decreet van 12 november 1781 : het gebouw mocht er van buiten niet uitzien als een kerk geen klokketoren en geen klokken. Om verrassingen te voorkomen eiste de magistratuur de voorafgaande duidelijke goedkeuring van de bouwplannen. De autoriteiten wilden niet dadelijk de bouw toestaan. De oprichting van de protestantse kerk beantwoordde niet Strict dictu aan het tolerantiedecreet. Immers het Artikel 2 voorziet dat het moet gaan over "l'une des deux religions connues sous le nom de protestantes" d.w.z. gereformeerd en luthers. De protestantse gemeenschap was duidelijk Anglicaans maar werd algemeen "protestants" aangeduid en de overheid maakte op dit punt geen problemen. Gereformeerd over de beperkingen van haar rechten koos de gemeenschap een plaats voor het kerkhof buiten de Westervoort van de stad. TREVOR bevestigt dat voordien de protestanten met weinig eerbied begraven werden ofwel tussen de vestingsmuren of op een plaats waar de dieren begraven werden (P.R.O., F.O. 26/9).

De eerste taak van de nieuwe bestuursraad was een huwelijksreglement op te stellen in overeenstemming met het Keizerlijk edict van 28 sept 1784. Men besloot een muur te bouwen rondom het kerkhof en de gift te aanvaarden van G. HERRIES van een terrein in de nieuwe stad voor de bouw van een kerk. Toen in 1816 er sprake was een lokaal ter beschikking van de protestanten te stellen, "herontdekte" de burgemeester na een lange briefwisseling dit terrein in de Babylonstraat (archieven van het rijk, Brugge M.A. 1895)

Volgens de archieven van de Guildhall Library van Londen was de protestantse gemeenschap van ds. TREVOR zeer actief; in 6 en een half jaar tijd vonden 1290 kerkelijke vieringen plaats waarvan 227 dopen, 166 huwelijken, 332 begrafenissen. 1454 namen zijn vermeld in de kerkelijke registers van de Protestantse Kerk te Oostende. De meesten onder hen staan opgeschreven als burgers van Oostende of die hier wonen of hier geboren zijn. Andere geboorteplaatsen zijn Antwerpen, Brussel en Gent. Van afkomst zijn er bij : Duitsers, Amerikanen, Engelsen, Denen, Schotten, Ieren, Noren, Zweden en Zwitsers. De taal was het Engels en het kerkelijk werkterrein strekte zich uit tot de protestanten van Duinkerken en Dr. TREVOR hield zich zelfs bezig met de protestantse gemeenschap te Brussel.

In het tweede gedeelte van zijn artikel wijst Dr. BOUDIN op het groot belang van de protestantse gemeenschap van Oostende in het kader van de internationale politiek en handel. In 1776 was de onafhankelijkheidsoorlog in de V.S. begonnen. Van 1780 tot 1783 maakten de Verenigde Provinciën deel uit van de Liga van de maritieme neutraliteit van de niet-oorlogvoerende landen. Groot-Brittannië had een blokkade bevolen om de ravitaillering van de V.S. tegen te werken. De neutrale schepen voeren vrij van de ene haven naar de andere op de kusten van de oorlogvoerende landen. Op 6 februari 1778 sluit Frankrijk een verdrag met de Republiek van Benjamin FRANKLIN en in juni 1779 doen de Bourbons uit Spanje mee. Omdat de Verenigde Provinciën geen voordeel zouden halen uit neutrale handel verklaart Engeland hen de oorlog op 20 dec 1779. Ons land zit dus op het kruispunt van het conflict. Oostende, de onbelangrijke vissershaven wordt opnieuw een internationaal centrum van maritiem verkeer waarbij het protestants aandeel niet gering blijkt. In 1778 werden 81 binnenlopende schepen geteld waarvan 25 met Keizerlijke vlag. In 1781, nadat Oostende vrijhaven was geworden, telt men 3.000 schepen, waarvan 1.995 onder nationaal paviljoen.

Een handelscomité werd opgericht waarvan de raadgevers DELPLANQ en GRIJSPERRE de meest actieve leden waren (zie : L. RONKARD, *Les Répercussions de la guerre américaine d'indépendance sur le commerce et le pavillon belge dans "Communications de l'Académie de Marine de Belgique, tome VII, 1953, p. 57*). Zij drongen aan dat schepen onder binnenlandse vlag, onderdanen van de Keizer, "onschuldige" waren mochten vervoeren d.w.z. geen smokkelwaar die deel uitmaakt van de onderdanen van de oorlogsvoerende landen (zie verder a.w. L. RONKARD p. 58). Ondertussen was het aantal toegelaten vreemdelingen in Oostende snel gestegen. Op voorstel van de plaatselijke magistratuur stelde de Keizer op 25 april 1781 de administratiekosten voor elke toelating vast op 12 florijnen en moesten 12 stuivers (sou) betaald worden voor het werk onder de armen van het hospitaal. Het werd een hele handel dit burgerrecht te kopen, zelfs voor personen buiten de Nederlanden. Sommigen maakten hiervan hun beroep. Schepen van het Europese vasteland begonnen los van de Engelse vloot een maritieme transatlantische handel met als principe "neutraal paviljoen, neutrale handelswaar". Voor Oostende begint een periode van grote welvaart. Veel firma's vestigen er hun bureaus die dikwijls 20 tot 30 bedienden telden met 40 tot 50 arbeiders in de magazijnen (zie merkwaardige bladzijden uit de geschiedenis van Oostende, Antwerpen 1938, p. 48). Nu het zijn dezelfde mensen die deze handelondernemingen en de banken besturen die verantwoordelijke functies hebben in het kerkbestuur van de protestantse gemeenschap te Oostende. Enkele voorbeelden : Guillaume HERRIES, van Schotse afkomst was in het begin een steunpilaar van de kerk. Hij was de schenker van het grondstuk voor de nieuwe kapel. Op 15 april 1772 had hij een bank opgericht en installeerde de "Compagnie d'assurance de la Flandre autrichienne", en hierbij betrok hij de bankier WALCHIERS. Beiden gingen weldra over tot de oprichting van de moderne bankinstelling "Banque particulière dans les Pays-Bas autrichiens". In 1784 was het kapitaal verdubbeld. Guillaume HERRIES had ook opgericht het "HERRIES, KEITH & Cie". In samenwerking met de Oostendenaar George KEITH waarvan het fortuin in 1795 geschat wordt op 120.000 dukaten. Ze maakten deel uit van de multinational "HERRIES & Cie, London". Voorgezeten door Sir Robert HERRIES waarvan de zuster de echtgenote was van de Britse Consul te Oostende.

Onder de notabelen van de protestantse kerk bevonden zich 4 consuls : James ADAMSON (V.S.), Auguste WIELAND (Spanje), George GREGOIRE (Verenigde Provincies) en PETER (Groot-Brittannië). Twee andere Oostendse protestanten Walter BOYD en Jean GUILLAUME hadden de maatschappij "BOYD, KERR & Cie" opgericht.

De eerste plaats voor de eredienst bevond zich achter het gebouw ingenomen door de firma "BINE, OVERMAN & Cie" allen protestant. Ook Guillaume DEONNA die de zaken van OVERMAN te Oostende overnam. De gebroeders OVERMAN behoorden in mei 1786 tot een delegatie die Jozef II persoonlijk een smeekschrift gingen overhandigen om steun te vragen tegen de plagende haarkloverij van de administratie van de Nederlanden waarop de Keizer positief reageerde ; hij oordeelde dat "favoriser le commerce du transit consistait en une des mesures les plus importantes". Zij verzochten de Keizer ook de vrijheid om vanuit Oostende ook een handel te beginnen met Indië.

Ook de beroemde ROMBERG had een filiaal te Oostende. Hij had een honderdtal schepen op zee en was een meester in het camoufleren van zijn schepen in het kader van de "neutrale handel", en de Britse vloot te misleiden. Het kerkeraadslid Auguste WIELAND was burgemeester van Oostende en in 1816 lid van de Staten Generaal.

Henri Frédéric BELLEROCHÉ négociant te Oostende gaat in de Belgische politiek (zie Ostendiana II, 1975). Een twintigtal belangrijke handelaars waren protestant. Ook enkele bekende herbergiers waren protestant.

Een belangrijk gevolg van het tolerantiedecreet was dus voor Oostende een heropleving van de economie. De Keizer met "son respect pour la religion et les moeurs, base de toute société civile et son mépris pour les préjugés avilissants, malheureux restes des temps barbares", zag in Oostende in volmaakte harmonie, de grote voordelen geboren uit een echte tolerantie, met de vooruitgang, door toe te staan, dat protestantse handelaars hun eredienst mochten uitoefenen, zonder "ostentation" (uiterlijk vertoon).

Jozef II bracht hiermee het gekende woord van VOLTAIRE in praktijk : "Liberté de conscience et liberté de commerce, Monsieur, voilà les deux pivots de l'opulence de l'Etat".

Zie ook : A. LAUREYS : "Protestantisme te Oostende", De Plate 14e jaargang pp. 222-226, pp. 249-252, p. 276-279.

PROTESTANTISME TE OOSTENDE

De door de heer LAUREYS gepubliceerde bijdrage over het Protestantisme te Oostende (zie verwijzing hier boven) kende een ruime belangstelling. Een teken dat het onderwerp in de smaak viel. Waarschijnlijk omdat er over dit onderwerp voordien weinig of niets gepubliceerd werd.

In "DE GESCHIEDENIS VAN HET PROTESTANTISME IN VLAANDEREN" door E. PICHAL Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen-Amsterdam 1975 lezen we p. 160 dat onder WILLEM I de toestand voor de protestanten merkbaar veranderde in België. Dank zij een Koninklijk Besluit van 4 mei 1817 werden een reeks predikantsplaatsen ingesteld voor verschillende garnizoenen, waaronder Brugge (met bijpost Ieper). Voor andere plaatsen waaronder Oostende (met zorg voor Nieuwpoort) werden predikanten aangewezen.

J. B. DREESEN